

Internacija Svetozara Pribičevića (1929—1931)

Svetozar Pribičević, predsednik Samostalne demokratske stranke (SDS), a od obrazovanja Seljačko-demokratske koalicije (SDK), novembra 1927, zajedno sa Stjepanom Radićem i predsednik SDK, svakako je jedna od najinteresantnijih, a izgleda i najtragičnijih figura građanskog političkog života u našoj novijoj istoriji. Još do nedavno vatreni propovednik i pobornik ideje nacionalnog i državnog unitarizma, samo nekoliko meseci po proglašenju monarho-diktature kada je ta ideja (nacionalnog i državnog jedinstva) istaknuta kao vrhovni cilj novog režima, Svetozar Pribičević je postao zatočenik monarhodiktature. On je istovremeno bio prvi od najistaknutijih političara i stranačkih prvaka koji je osetio bezobzirnost novog političkog kursa.

U prvim godinama nakon stvaranja zajedničke jugoslovenske države Svetozar Pribičević je živio u uverenju da će se kombinacijom ideologije i prinude moći postići nacionalna nivelacija i harmonija. Stoga je sa svojom grupom ulazio u političke saveze i vladajuće kombinacije sa vođstvima onih političkih stranaka koja su stajala na istom stanovištu i bio ogorčeni protivnik političke koncepcije koju je o državnom uređenju zastupalo vođstvo Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS). Najznačajniji događaji u političkoj evoluciji Sv. Pribičevića do proglašenja šestojanuarske diktature 1929. su: 1) obrazovanje Demokratske zajednice (1919), kasnije Demokratske stranke, pri čemu je Sv. Pribičević sa svojom grupom odigrao vrlo značajnu ulogu; 2) razlaz (1924) sa vođstvom te stranke baš na pitanju stava prema HRSS i obrazovanje Samostalne demokratske stranke čiji predsednik postaje on (Sv. Pribičević); 3) razlaz sa vođstvom Radikalne stranke 1925. opet oko pitanja stava prema HSS. Naime, vođstvo HSS je, odrekavši se nešto ranije republikanstva i priznavši Vidovdanski ustav, napustilo ponovo politiku apstinencije (1924. poslanici HSS su ušli u Narodnu skupštinu podržavši vladu šefa Demokratske stranke Lj. Davidovića sa namerom da se onemo-

gući vlast radikala) i ušlo u saradnju ovog puta sa radikalima. Vođeci radikali i dvor su da bi dobili predstavnike najjače hrvatske stranke u Narodnu skupštinu i vladu lako žrtvovali Sv. Pribičevića i njegovu SDS, jer je to bio uslov za saradnju vođstva HSS. SDS se našla tako u opoziciji. Za Pribičevića to je bila prva velika pouka i početak puta ka oslobođenju od iluzija u dvor i vođstvo Radikalne stranke; 4) pomirenje Stj. Radića i Sv. Pribičevića 1927. i obrazovanje Seljačko-demokratske koalicije od HSS i SDS, koje je usledilo nakon izlaska predstavnika HSS iz vlade i raskida političke saradnje između vođstva HSS i Radikalne stranke.

Poslednji zaokret vođstva SDS (pre svega, samog Sv. Pribičevića) značajniji je od bilo kog od prethodnih događaja i etapa u političkoj evoluciji Sv. Pribičevića i njegovih saradnika. Saradnji sa HSS Pribičević je ostao veran do kraja života. Već u vreme obrazovanja SDK u izvesnoj meri pokoleban u ranijoj veri u dvor i vođee ljude glavnih stranaka u Srbiji, kod Sv. Pribičevića su, kako je građanski politički život u Jugoslaviji zapadao u sve dublju krizu, sve više dolazile do izražaja transformacije koje su ga na kraju od monarhiste i unitariste učinile republikancem i federalistom.

Ovaj prilog biografiji Sv. Pribičevića ograničiće se samo na jedan interval iz njegovog bogatog političkog života i aktivnosti. Naime, pokušaćemo da osvetlimo držanje Sv. Pribičevića prema državnom udaru 6. januara 1929, razloge hapšenja i internacije, pokušaje vladajućih vrhova da prinude Sv. Pribičevića na solidarisanje sa monarhodiktaturom, akcije samog Pribičevića, njegove porodice i političkih prijatelja da se iščupa iz zagrljaja aparata diktature i, na kraju, njegovo oslobođenje i odlazak u Čehoslovačku.

Glavnu dokumentacionu osnovu teksta čini korespondencija Sv. Pribičevića sa političkim prijateljima u zemlji (Arhiv Jugoslavije, Beograd) i inostranstvu (Centralni državni arhiv, Prag, ČSSR), zatim Pribičevićeve lične intervencije i intervencije njegove porodice i prijatelja oko Pribičevićevog oslobođenja (Arhiv Kancelarije Predsedništva Republike ČSSR). Nešto podataka o Pribičevićevoj internaciji može se naći i u biografiji Sv. Pribičevića koju je posle drugog svet-skog rata u emigraciji napisao njegov brat Adam Pribičević (Arhiv Jugoslavije, mikrofilm), kao i u stranoj štampi (u prvom redu čehoslovačkoj i francuskoj).

I

Period od atentata na poslanike HSS u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. do državnog udara 6. januara 1929. bio je ozbiljna proba čvrstine veza između HSS i SDS. U tom razdoblju bilo je više događaja, odnosno svesnih akcija koje su pretile da ugroze jedinstvo SDK. Trebalo je puno strpljenja i takta od strane i jednog i drugog vođstva, u prvom redu predsednika SDS Sv. Pribičevića da se sve te opasnosti i zamke zaobiđu i u vrlo delikatnim političkim prilikama Koalicija održi.

Vođee ličnosti kako HSS tako i SDS su posle zločina u Narodnoj skupštini smatrale neophodnim reviziju Vidovdanskog ustava.

Njihova gledišta o unutrašnjepolitičkom preuređenju zemlje došla su prvi put određnije do izražaja u rezoluciji Poslaničkog kluba SDK 1. avgusta 1928, koju treba da je, prema nekim tvrđenjima izdiktirao sam Sv. Pribićević.¹ Van diskusije je da se tom Rezolucijom odbacuje hegemonija političkih vrhova Srbije i zahteva novo uređenje koje bi obezbedilo ravnopravnost svih »historijsko državnih i narodno političkih individualnosti«.² Ostaje, međutim, pitanje kakvo je državno uređenje u to vreme jedno, a kakvo drugo vodstvo smatralo kao najpogodnije da se obezbedi ravnopravnost pomenutih individualnosti.³

Mada je pokazivao puno razumevanja za zahteve vođstva HSS u pogledu unutrašnjepolitičkog preuređenja Jugoslavije, Sv. Pribićević se kako prilikom javnih istupanja, tako i na sastancima prvaka SDS, znatno manje nego V. Maček bavio pitanjem državnog preuređenja, a više zahtevima za prestankom hegemonije vladajućih vrhova Srbije, za demokratijom i slobodnim izborima podvlačeći uvek potrebu opstanka zajedničke jugoslovenske države. Uprkos toga što je bio duboko razočaran u dvor i vođstva glavnih političkih stranaka u Srbiji ni od Sv. Pribićevića, kao ni od drugih prvaka SDS, koja je kao što je poznato obrazovana na unitarističkom programu, nije se mogla očekivati tako brza transformacija osnovnih gledišta o državnom uređenju. Što se tiče Sv. Pribićevića utisak je da se on u međuvremenu od pogibije hrvatskih prvaka u Narodnoj skupštini do državnog udara 6. januara 1929. kolebao između formule o unitarističkoj državi i složenoj državnoj organizaciji (federaciji), budući intimno bliži ovoj drugoj formuli. Kad je reč o Pribićevićevom držanju u pomenutom razdoblju mora se imati u vidu činjenica da je u vođstvu SDS postojala dosta jaka grupa koja nije pokazivala sklonost da napusti unitarističko stanovište i koja je bila nezadovoljna Pribićevićevom »popustljivošću« prema držanju i zahtevima vođstva HSS. Ta okolnost verovatno da je delovala na Pribićevićevu uzdržljivost, pogotovu u javnim istupima, kako ne bi suviše izazivao nezadovoljnike u sopstvenom taboru i u situaciji kada je bilo veoma potrebno sačuvati jedinstvo stranke, izazvao rasep, što bi SDS oslabilo kao partnera u okviru SDK, a i samu Koaliciju u odnosu na vladajuće krugove u Beogradu. S druge strane, iako nezadovoljan nekim potezima vođstva HSS, posebno njihovim spoljopolitičkim akcijama⁴, Sv. Pribićević nikako nije hteo da zaoštava odnose sa vođstvom HSS. Znao je svakako to i on, kao što su toga bili svesni i vodeći

¹ O nastanku teksta Rezolucije vid.: T. Stojkov, *O spoljopolitičkoj aktivnosti vođstva SDK uoči šestojanuarske diktature, Istorija XX veka, Zbornik radova IX*, Beograd 1968, 296.

² Isto.

³ Sv. Pribićević u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra* koju je pisao u drugoj polovini 1932. kao politički emigrant u Parizu, dakle, u sasvim drukčijim okolnostima nego što je to bilo u vreme donošenja Rezolucije SDK 1928. i sa novim iskustvima, pominjući ovu Rezoluciju kaže da je zahtev za državnim preuređenjem podrazumevao federaciju »istorijskih i narodnih individualnosti«, pa zatim navodi kao federalne jedinice Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju i Vojvodinu. (Sv. Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952, 101).

⁴ Vid.: o tome T. Stojkov, n. n.

ljudi HSS takođe nezadovoljni pojedinim postupcima Sv. Pribićevića, šta bi mesto zajedničke borbe SDK protiv politike vladajućih krugova značila međusobna borba HSS i SDS i čemu bi ona služila.⁵

Dok su se u veoma zaoštrenim odnosima između stranaka na vlasti i stranaka u opoziciji tražili neki načini i putevi za parlamentarno rešenje političke krize, pri čemu je vođstvo HSS odlučno odbijalo svaki kontakt sa vođstvima političkih stranaka u Srbiji i pokazivalo sklonost ka neparlamentarnom rešenju krize, kralj Aleksandar je sa svojom najbližom okolinom uveliko radio na neposrednim pripremama za uvođenje režima kraljevskog apsolutizma. Iako su odnosi između kralja i Sv. Pribićevića posle zločina u Narodnoj skupštini znatno zahladili, izgleda da kralj nije bio još izgubio svu nadu da će mu Pribićević kao nekad biti privržen i veran saradnik. Prema tvrdjenju samog Pribićevića njemu je pre ostavke Korošćeve vlade učinjena ponuda da pored generala P. Živkovića bude glavni čovek u vladi monarhodiktature. On je to, kaže, kategorički odbio.⁶ Ovoj tvrdnji može se verovati, jer Pribićevićovo držanje kako u to vreme, tako i kasnije, upućuje na zaključak da se u njemu još pre državnog udara 6. januara 1929. odigrao presudan prelom u pogledu iluzija u ispravnost kraljeve politike. Koliko je ranije bio kraljev agilan saradnik i oštar protivnik HSS, toliko je već tada njegovo uverenje bilo suprotno.

Obostrana netrpeljivost (između kralja i Sv. Pribićevića) ispoljila se i prilikom razgovora koje je kralj imao 4. i 5. januara 1929. sa prvacima političkih stranaka. Ti razgovori bili su ustvari samo formalnost, jer je ukidanje Ustava, raspuštanje parlamenta i proklamovanje monarhodiktature bilo samo pitanje časa.

Sv. Pribićević je primljen u audijenciju 4. januara u 16 časova. To je ujedno bio njegov poslednji susret sa kraljem Aleksandrom. Kralj ga je, kako Pribićević navodi, primio hladno i krajnje službeno.⁷ Taj se poslednji susret i po trajanju razlikovao mnogo od ranijih. Razgovor je trajao jedva pola sata.

Mačekovi i Pribićevići predloži prilikom audijencija u dvoru nisu bili identični. Maček se sasvim otvoreno izjasnio za složenu državnu organizaciju sa 7 jedinica (Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Vojvodina i Makedonija). Svaka bi imala svoju zakonodavnu i izvršnu vlast. Pribićević se ograničio na sugestiju da kralj imenuje vladu koja bi raspustila Narodnu skupštinu i raspisala i sprovela izbore za Ustavotvornu skupštinu. Prethodno bi imalo da se utvrdi koji se članovi starog ustava treba da zamene novim odredbama. Pribićević je, videći da je kralj nezadovoljan Mačekovim predlozima, nastojao da ublaži nepovoljan utisak u vezi zahteva o saborima i vladama sa zakonodavnim, odnosno izvršnim nadležnostima. On je kralju napomenuo da sabori i vlade ne moraju biti državni, već da mogu biti i pokrajinski, oblasni, pa čak i opštinski. Savetovao je, takođe, kralju da nastavi razgovore sa Mačekom i sa njim (Pribićevićem) i jamčio je »da će za 2—3 nedelje

⁵ Isto, 324.

⁶ Sv. Pribićević, n. d., 97.

⁷ Isto, 107.

stvar biti svršena s potpunim uspehom.«⁸ Sv. Pribićević je svakako pokušavao da spreči kralja i njegovu okolinu da iskoriste nesaglasnost u gledanju na rešenje političke krize između vođstava glavnih političkih grupacija u zemlji i uvedu monarhodiktaturu. On je bio nezadovoljan kad je neposredno posle konsultacija u dvoru objavljeno zvanično saopštenje u kome je stajalo da su predstavnici SDK (tj. Maček i Pribićević) dali jednake predloge za rešenje krize, pa je napisao demanti. Demanti, međutim, u Beogradu nije objavljen.⁹

Par dana posle državnog udara Pribićević je napustio Beograd gde mu je inače živela porodica i otišao u Zagreb. Tu je ostao sve do 17. maja 1929. Od samog proklamovanja diktature izgleda da je vođa SDS u poređenju sa drugim šefovima prešestojanuarskih stranaka (kojima je ubrzo posle državnog udara zabranjen rad), bio politički najagilniji i najborbeniji protivnik novog režima. Ima tvrdnji da je Pribićević uticao na Mačeka da promeni mišljenje o stvarnom karakteru i ciljevima šestojanuarskog zaokreta.¹⁰

Kao glavni razlog za eliminisanje stranačko-parlamentarnog života u korist kraljevskog apsolutizma u kraljevom proglašenju narodu 6. januara 1929. apostrofirana je nesloga između političkih stranaka. Stoga je Sv. Pribićević smatrao da bi prvi zadatak opozicionih prvaka u Zagrebu i Beogradu bio jedan međusobni sporazum o glavnim političkim pitanjima. Na taj način, smatrao je on, nosiocima diktature bio bi i pred domaćom i pred stranom javnošću istrgnut iz ruku glavni razlog za održavanje izvanrednog režima. Pribićević je zato bio nestrpljiv i nezadovoljan što nema u tom smislu inicijative iz Beograda i sam se zalagao da što pre počnu kontakti koji bi trebalo da dovedu do obostrane saglasnosti. Prvi kontakti između opozicionog Beograda i opozicionog Zagreba ustvari su i počeli uz najaktivnije učešće Sv. Pribićevića. Pre nego što su aprila 1929. održani prvi razgovori između predstavnika opozicionih vođstava u Beogradu i predstavnika SDK, izmenjena su pisma između Lj. Davidovića, vođe Demokratske stranke i Sv. Pribićevića.

Iz sačuvane dokumentacije vidi se da je Lj. Davidović prvi pisao Sv. Pribićeviću. Međutim, on u pismu napominje da nije smatrao za celishodno da s njim uspostavlja ličnu vezu. Iz toga bi se moglo zaključiti da je u stvari želja za jedan lični kontakt Pribićević — Davidović, bila upućena od strane Sv. Pribićevića.

U pomenutom pismu Lj. Davidović se interesovao kakvo je u uslovima monarhodiktature Mačekovo gledište na problem državnog preuređenja, naglašavajući pri tom da on (Davidović) smatra da »Jugoslavija mora i dalje postojati«. Izražavajući spremnost za razgovore Pribićević je u svom odgovoru istakao da prvaci opozicije u Srbiji moraju računati s tim da će predstavnici HSS zahtevati »više pravde i više ravnopravnosti, nego do sada«. To je, dodao je on, i njegov zahtev. S tim u vezi Pribićević je pomenuo da vođstvo SDK smatra kao najbolje rešenje preuređenje države na federativnoj osnovi. Iz Pribićevićevog odgovora Davidoviću vidi se da je on za

⁸ Vid.: o tome detaljnije T. Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature (1929—1935)*, Beograd 1969, 69—70.

⁹ Isto, 70.

¹⁰ Isto, 93.

akciju, za borbu protiv monahodiktature. Završavajući svoje pismo od podvlači da se za ostvarenje onog što je napred istakao »treba boriti, a ne čekati da nam padne s neba. Do sada se učinilo vrlo malo.«¹¹

Pribićevićeve veze sa Davidovićem, a možda sa još nekim od prvaka starih stranaka iz Beograda, imale su za posledicu da je krajem aprila 1929. iz Beograda poslat u Zagreb dr. B. Marković, član vođstva Demokratske stranke. On je imao ovlašćenje da kao predstavnik opozicionih demokrata, radikala, zemljoradnika i JMO pregovara sa predstavnicima SDK. Pored razgovora o zajedničkoj osudi šestojanuarske diktature, razgovarano je i o državnom preuređenju. Postignuta je saglasnost, kako konstatuje Pribićević, »na jednom federalističkom nacrtu (koji nije bio pismeno skiciran i koji je samo izražen u opštim crtama)«. ¹² Na kraju je dogovoreno da, pošto šefovi opozicije u Beogradu budu upoznati sa sadržinom razgovora i ukoliko se slože da se razgovori nastave, Sv. Pribićević otputuje u Beograd. Radi obezbeđenja od policije dogovorena je i sadržina telegrama (poziva) koji treba iz Beograda uputiti Pribićeviću.¹³

Povodom boravka B. Markovića u Zagrebu i zaključaka do kojih se u razgovorima došlo, V. Vilder, jedan od bliskih Pribićevićevih saradnika, pisao je početkom maja 1929. u Prag: »Sada nastojimo da dođe do koncentracije demokratskih elemenata, do sporazuma glede budućeg preustrojstva države. Imali smo već u tom pravcu konferencije ovdje, a Sv.(etozar) ide ovih dana u B.(eograd). Sad treba da se sve bliže konkretizuje.«¹⁴

U međuvremenu od susreta sa B. Markovićem u Zagrebu do telegrama kojim se poziva u Beograd radi nastavka pregovora, Sv. Pribićević je bio suočen sa jednim događajem koji je mogao značiti za njega vrlo ozbiljnu opomenu vladajućih vrhova. Pribićević i njegovi najbliži politički prijatelji su smatrali da je ustvari u ovom međuvremenu pokušao atak na njegov život. Naime, 6. maja 1929. kada se oko dva časa ujutru vratio u svoj stan (stanovao je u jednom apartmanu u hotelu »Esplanada«), nije mogao ući, jer su vrata s druge strane bila zatvorena rezom. Alarmirao je odmah osoblje hotela, pa su vrata razvaljena. Isti slučaj se ponovio sa vratima koja su delila radnu sobu od spavaće. Posle pretresa celog apartmana u kupatilu je pronađen službenik Ministarstva unutrašnjih poslova Grauer, za koga se u upućenim krugovima znalo da je istovremeno pripadnik tajne dvorske policije.¹⁵ Povodom ovog slučaja podneta je prijava Državnom tužilaštvu ali po njoj nije ništa preduzeto.¹⁶ Ostaje nerazsvetljeno da li je službenik Ministarstva unutrašnjih poslova ovu svoju noćnu posetu Pribićevićevom apartmanu učinio samoinicijativ-

¹¹ Vid.: o tome detaljnije, isto, 105—106.

¹² Sv. Pribićević, n. d., 174.

¹³ Isto, 175.

¹⁴ Pismo je upućeno F. Hlavačeku, generalnom sekretaru Narodnodemokratske stranke Čehoslovačke i poznatom čehoslovačkom publicisti, koji je bio veliki prijatelj Sv. Pribićevića (T. Stojkov, n. d., 107.).

¹⁵ S. Kosanović, poznati prvak SDS smatra da je Grauer imao zadatak da ubije Sv. Pribićevića. Umorstvo je moralo da bude izvedeno tako da izgleda kao da je Pribićević izvršio samoubistvo. (Sv. Pribićević, n. d., 175—176).

¹⁶ Isto, 176.

no ili po nečijem nalogu i šta je ustvari bila prava namera ovog upada: da li da se stan samo pretrese, da li da se Pribićević opomene i zaplaši, ili možda, da se kao ozbiljna smetnja novom režimu ukloni na način kako su to tvrdili sam Pribićević i njegovi najbliži prijatelji.¹⁷

Ubrzo posle ovog neprijatnog slučaja Pribićević je dobio telegram da može doći u Beograd radi nastavka razgovora započetih u Zagrebu. Odlučio je da otputuje 17. maja. On inače nije bio zadovoljan držanjem opozicionih prvaka u Srbiji. Smatrao je da su suviše pasivni. Baš pred njegov odlazak u Beograd u Zagrebu je boravio dr Drag. Jovanović, prof. Univerziteta i vođa levog krila Zemljoradničke stranke. Tom prilikom D. Jovanović je razgovarao, pored drugih prvaka SDK, i sa Sv. Pribićevićem. Ovaj je, kaže D. Jovanović, uputio oštre zamerke opozicionom vođstvu u Srbiji ističući da je narod već četiri meseca bez slobode, a da oni za to vreme gotovo ništa nisu učinili.¹⁸

Iako se u opozicionim krugovima nastojalo da se od vlasti sakriju veze i ova akcija opozicionih prvaka iz Zagreba i Beograda, pokazalo se da su organi bezbednosti bili o tome obavesteni. Uoči polaska za Beograd Pribićeviću je J. Bedeković, šef zagrebačke policije saopštio da je istog dana (16. maja 1929) dobio iz Beograda telefonskim putem nalog (i dao mu da taj nalog prepíše) da ga Ministarstvo unutrašnjih poslova i Uprava grada Beograda upozoravaju da ne dolazi u Beograd, jer da iz poverljivih izvora imaju informaciju da će u Beogradu biti ubijen. Pribićević je odgovorio da će ipak otputovati, a da Ministarstvo unutrašnjih poslova i Uprava grada Beograda pošto znaju da treba da bude ubijen, znaju onda i ko treba to da učini, pa prema tome ako žele mogu atentat da spreče.¹⁹

Sutradan ispraćen od političkih prijatelja među kojima je bio i V. Maček, Pribićević je krenuo za Beograd. Neposredno pred polazak voza Bedeković mu je, prema naređenju iz Beograda, ponovio upozorenje Ministarstva unutrašnjih poslova. Na prilazima Beogradu, u Staroj Pazovi, u Pribićevićev vagon je ušlo nekoliko agenata Uprave grada Beograda, tako da je u njihovoj direktnoj pratnji stigao do beogradske železničke stanice gde ga je tek čekalo pravo iznenađenje.²⁰ Oko petnaestak političkih agenata na čelu sa šefom političke policije M. Acimovićem opkolilo ga je čim je izašao iz voza. Nije mu dozvoljeno ni da se pozdravi sa decom koja su ga sačekala na stanici. Odveden je odmah u komesarijat stanične policije. Nisu

¹⁷ V. Vilder u pismu F. Hlavačeku tvrdi da su pored Grauera u hotelu bila još trojica preobučених žandarma. Plan je bio da se Pribićević u snu iznenadi i obes. Objavilo bi se kao da se obesio iz očaja. (Centralni državni arhiv ČSSR — dalje: CDA — fondovi Narodnog muzeja — dalje NM — Zbirka F. Hlavačeka, pismo Vildera 28. V 1929. F. Hlavačeku).

¹⁸ D. Jovanović mu je odgovorio da će diktatura trajati ne četiri meseca, nego četiri i još četiri godine. Pribićević mu je primetio da tako govori zato što je impresioniran zatvorom. (D. Jovanović je bio 4. aprila 1929. uhapšen zbog jednog predavanja u Studentskom udruženju »Progres«. Saslušan je u Državnom sudu za zaštitu države, pa je protiv njega podignuta optužnica ali je pušten da se brani iz slobode.) — Izjava D. Jovanovića januara 1963. autoru.

¹⁹ Sv. Pribićević, n.d., 176.

²⁰ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ). Zbirka Porodica Pribićević, Adam Pribićević, Biografija Svetozara Pribićevića (mikrofilm rukopisa), 161.

pomogli njegovi energični protesti. Naprotiv, za vreme žučnih objašnjenja policajci kojima je to, naravno, naređeno, nisu imali nimalo uviđavnosti prema nekadašnjem ministru unutrašnjih poslova. Već po ovakvom dočeku Pribićević je mogao da vidi šta ga čeka. Nije pušten sam da ode kući nego u pratnji policijskih agenata.²¹

Ustvari ovim je već počela Pribićevićeva internacija. Kuća mu je bila opkoljena policijskim agentima, telefon isključen tako da nije moglo biti ni govora da dođe u dodir niti sa Lj. Davidovićem, niti bilo sa kim od opozicionih prvaka u Beogradu. Rano ujutru 19. maja u njegov stan je došao M. Aćimović i saopštio mu da mu je kao mesto prinudnog boravka određena varošica Brus (blizu Kruševca, u podnožju Kopaonika). Automobil je bio spreman, policijska pratnja određena tako da se moglo odmah poći. Aćimović nije Pribićeviću pokazao nikakvo rešenje, niti je pomenuo razloge interniranja.

Sv. Pribićević je pokušao da dođe u dodir sa Lj. Davidovićem na taj način što je zatražio da se odobri da Davidović pođe sa njim u Brus kao pratilac. To je odbijeno pod izgovorom da je Davidović bolestan.²² Dozvoljeno mu je da sa njim pođe i u Brusu ostane njegova kćerka Stana, a da ga do mesta prinudnog boravka može pratiti njegov prijatelj Grigorije Božović, publicista, s tim što će se odmah vratiti odande.²³

Samo po sebi nameće se pitanje zašto je prema Sv. Pribićeviću preduzeta jedna tako drastična mera. Može se odmah reći da se po svoj prilici nije radilo samo o njemu, nego da je ovaj postupak diktature prema Pribićeviću, koji nije hteo da se »opameti« ni posle iskustva sa Grauerom, niti posle opomene od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, bio istovremeno upozorenje i svim drugim prvacima opozicije. Represivna mera prema najagilnijem i najhrabrijem imala je da bude preventiva u odnosu na ostale nezadovoljnike. Isto tako treba napomenuti da nije verovatno da bi bilo ko smeo sa čovekom sa takvom političkom prošlošću i ulogom, kakav je bio Sv. Pribićević, tako da postupi da za to nije postojala saglasnost samog kralja Aleksandra.

Postoji više pretpostavki zašto je Sv. Pribićević interniran. Prema Adamu Pribićeviću (a on tvrdi da mu je sam Sv. Pribićević to rekao) dva su razloga igrala presudnu ulogu: a) intervju koji je Sv. Pribićević dao specijalnom dopisniku pariskog *Matin*-a J. Sauerwin-u i b) zbog bruke režima sa slučajem Grauer. Drugi razlog je već napred iznet. Što se tiče Sauerwin-a, on je sredinom januara primljen kod kralja Aleksandra. Tom prilikom kralj mu je, između ostalog rekao da nastalu političku krizu u Kraljevini SHS nije bilo moguće rešiti ustavnim putem. Sauerwin je potom došao u Zagreb i u razgovoru sa Sv. Pribićevićem saopštio mu šta je u vezi rešenja krize rekao kralj. Pribićević je izjavio da kralj nije rekao istinu i citirajući

²¹ O dočeku i scenama na željezničkoj stanici vid.: Sv. Pribićević, n.d., 177.

²² T. Stojkov, n.d., 108. — A. Pribićević kaže da se i sam Lj. Davidović prijavio da prati Sv. Pribićevića (AJ, zb. Porodica Pribićević, cit. mikrofilm biografije Sv. Pribićevića, 162.)

²³ Sv. Pribićević, n.d., 177.

Ustav pokazao i dokazao to. Svetozar Pribičević je o ovome obavestio i neke druge strane novinare. Kralja je to, pošto je saznao, razbesnelo.²⁴

U jednom izveštaju čehoslovačkog Poslanstva u Beogradu Ministarstvu inostranih poslova u Pragu iznosi se mišljenje da je Sv. Pribičević uhapšen i interniran zbog toga što su vladajući krugovi bili obavesteni da je on baš u to vreme (17. maja) došao u Beograd da bi se sastao sa ministrom inostranih poslova Čehoslovačke Benešom i Rumunije Mironescom, koji su tada zbog konferencije predstavnika zemalja Male Antante boravili u Beogradu.²⁵

Svi navedeni razlozi zaslužuju pažnju i verovatno da su bili od značaja u opredeljenju vladajućih vrhova da Sv. Pribičevića blagovremeno uklone sa političke scene. Pribičević se sa E. Benešom znao još iz vremena njihove zajedničke borbe protiv Austro-Ugarske. Eventualni susret Pribičevića sa Benešom ne bi za vladajuće vrhove bio nimalo prijatan. U svakom slučaju za režim diktature bilo je pogodnije da Pribičevića zatvori pre eventualnog susreta sa Benešom, nego posle toga.

Pored navedenih postoji još jedan razlog za internaciju Sv. Pribičevića koji je po svoj prilici bio najvažniji. Kako smo napred već napomenuli u vodećem delu SDS postojala je grupa ljudi koji nisu želeli da se u programu i političkoj praksi SDS ništa menja u vezi sa nacionalnim i državnim unitarizmom. Od samog stvaranja SDK oni su imali rezerve prema saradnji sa vođstvom HSS. Kako je kod Sv. Pribičevića raslo razumevanje za zahteve vođstva HSS u pogledu državnog preuređenja, tako je kod njih raslo nepoverenje prema svom predsedniku. Glavne ličnosti unitarističkog krila u vođstvu SDS bili su G. Žerjav, A. Kramer, P. Grizogono, J. Demetrović i S. Popović. Još pre državnog udara 6. januara 1929. ispoljena su neslaganja povodom pojedinih političkih zivanja, odnosno gledišta između Sv. Pribičevića s jedne i predstavnika unitarističkog krila SDS s druge strane. Tako, na primer, na konferenciji predstavnika SDK 21. decembra 1928. koja je imala za cilj usaglašavanje stavova o bitnim unutrašnjepolitičkim pitanjima pokazalo se da Sv. Pribičević i G. Žerjav ne gledaju jednako na problem državnog preuređenja.²⁶ Isto tako povodom Mačekovog držanja prilikom razgovora sa britanskim poslanikom u Kraljevini SHS W. Kennard-om kad je ovaj krajem decembra 1928. posetio Zagreb, ta grupa pripadnika SDS je bila veoma nezadovoljna, pa je G. Žerjav, navodno, to saopštio Pribičeviću i tražio od njega da se ograđi od Mačekovih gledišta, ili će u protivnom on (Žerjav) sa svojim prijateljima da se odvoji od SDS.²⁷

²⁴ AJ, Zb. Porodica Pribičević, cit. mikrofilm biografije Sv. Pribičevića, 163. — Kada je početkom januara 1930. F. Hlavaček posetio generala P. Živkovića i tom prilikom interesovao se za razloge zatočenja Sv. Pribičevića, P. Živković mu je navodno odgovorio da je to učinjeno zbog Pribičevićevog »dugog jezika i za njegovo dobro«, jer bi inače sigurno došao pred Sud za zaštitu države. (Arhiv Historijskog instituta JAZU, Zagreb, Zbirka dr A. Trumbića, omet: Razno, zabeleška Trumbića 11. I 1930).

²⁵ Arhiv Ministarstva inostranih poslova ČSSR, fond Beograd, izveštaj Poslanstva iz Beograda br. 636 od 7. VI 1929.

²⁶ T. Stojkov, n. d., 66—7.

²⁷ T. Stojkov, n.n., 332.

Pribičevićovo držanje u audijenciji uoči državnog udara i posle toga produbilo je neslaganje između njega i pripadnika unitarističkog krila SDS. Prema tvrđenju P. Grizogona sredinom januara 1929. u Beogradu u stanu G. Žerjava nekolicina prvaka SDS, iz kruga koji se nije slagao sa Sv. Pribičevićem, odlučila je da zatraži od njega da podnese ostavku na položaj predsednika stranke i da mu savetuju da napusti zemlju.²⁸ Pribičević je to odbio, iako su ga neki prijatelji podsećali na ranije slučajeve nemilosrdnog razračunavanja regenta, odnosno kralja Aleksandra sa protivnicima, čak ako su mu i najbliži rođaci.²⁹

Svi ovi pobrojani prvaci iz unitarističkog krila SDS ušli su u službu režima monarhodiktature. Interesantno je, međutim, da su svi oni to učinili posle Pribičevićevog hapšenja i interniranja, neki ubrzo, neki nešto kasnije. G. Žerjava je po svoj prilici smrt sprečila (umro je početkom jula 1929) da se pridruži ostalima.³⁰ Zbog toga je vrlo osnovano mišljenje Sv. Pribičevića i onih prvaka SDS koji su ostali verni njemu i saradnji u okviru SDK, da je najvažniji cilj hapšenja i interniranja predsednika SDS i istovremeno jednog od predsednika SDK, bio da se olakša pristupanje pripadnika unitarističkog krila SDS režimu monarhodiktature, na taj način izazove rascep u SDS, nepoverenje između HSS i SDS, oslabi čitava SDK i preseče veza između opozicionih krugova u Zagrebu i Beogradu.³¹

Prvaci opozicije u Beogradu nisu bili u stanju ništa zajednički da učine bilo da spreče bilo da se bar pojave sa protestom protiv zatvaranja i interniranja Sv. Pribičevića. Kad je kod ostalih prvaka naišao na kolebanje i nerazumevanje, protestovao je sâm Lj. Davidović, no bez željenog rezultata; čak je bio pozvan u Upravu grada gde mu je zaprečeno da će ukoliko ne prestane da se suprotstavlja novom režimu proći i on kao Pribičević.³²

Moralo se, naravno, pretpostaviti da postupak prema Sv. Pribičeviću neće moći ostati tajna ni za domaću niti za stranu javnost i da će svakako naići na po režim diktature nepovoljne komentare.

²⁸ P. Grizogono tvrdi da je on saopštio Pribičeviću te sugestije. (T. Stojkov, n.d., 102). — U svojoj knjizi (n.d., 173) Pribičević kaže da su mu pored drugih (poimence pominje P. Grizogona, n.d., 77) i G. Žerjav i A. Kramer savetovali da napusti zemlju. On, međutim, ne kaže da su mu to oni tražili kao politički protivnici, nego da bi se spasao od eventualnih represalija diktature. — U zaostavštini F. Hlavačka nalazi se pismo koje mu je 26. II 1929. uputio P. Grizogono i u kome se, između ostalog, podvlači da se G. Žerjav, Sv. Popović i on (Grizogono) ne slažu sa držanjem Sv. Pribičevića i da ne žele dalje da snose odgovornost za politiku koju on vodi. (CDA, NM, Zb. Hlavaček).

²⁹ Sv. Pribičević, n.d., 173.

³⁰ Iz njegovih pisama marta meseca 1929. H. Krizmanu jasno se vidi da je on i protiv političkog stanovišta vođstva HSS i protiv svog šefa Sv. Pribičevića (vid.: Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije, Istorija XX veka, Zbornik radova IV*, Beograd 1962, 317).

³¹ Vid. Sv. Pribičević, n.d., 188-9. — Pribičević tvrdi da je J. Demetrović, koji je inače bio član Izvršnog odbora SDK i učestvovao u razgovorima sa predstavnikom opozicionih vođstava iz Beograda obavestio vladu u Beogradu o datumu Pribičevićevog puta u Beograd. (Isto).

³² T. Stojkov, n.d., 108. — O držanju opozicionih vođa u Beogradu povodom hapšenja i interniranja Sv. Pribičevića vid. i AJ, Zb. Porodica Pribičević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribičevića, 162.

Zbog toga je bila potrebna zvanična verzija o interniranju Pribičevića. U zvaničnom saopštenju se kaže: »G. Svetozar Pribičević, ministar u penziji doputovao je pre tri dana iz Zagreba u Beograd. — Zbog protivzakonitog postupka g. Pribičevića upravnik Varoši Beograda doneo je odluku, koja je prekjučer saopštena g. Pribičeviću, da mu se određuje mesto slobodnog stanovanja u Brusu. — G. Svetozar Pribičević u pratnji svoje kćeri i jednog svog prijatelja, otputovao je prekjučer automobilom u pomenuto mesto.«³³

U zvaničnom saopštenju se pominje protivzakoniti postupak Pribičevića, ali je preskočeno da se kaže kakav je on protivzakoniti postupak učinio. Od strane onih koji su ga internirali to nikada nije javno objašnjeno.³⁴ Pored toga, odluka o interniranju ublažena je formulacijom o Brusu kao mestu »slobodnog stanovanja«. Javnost je obmanuta i u pogledu pratnje: pomenuti su samo kći i jedan prijatelj, a prečutani policijski agenti koji su mu i tamo u Brusu bili stalno za petama.

II

Zatočenik je sa svojom pratnjom istog dana 19. maja 1929. kasno uveče stigao u Brus. Određeno mu je da stanuje u kući Budimira Jeličića, jednog od najbogatijih ljudi toga kraja. Sloboda kretanja mu je bila ograničena, a sve poštanske pošiljke koje je slao, odnosno koje su bile upućene njemu, pljenjene. Dva stražara koja su ga kontrolisala u početku ponašala su se uglavnom korektno. Oni su međutim brzo zamenjeni novim, mnogo lošijim.³⁵

Nepune dve nedelje po dolasku u Brus, Pribičević se iznenada ozbiljno razboleo. Noću 31. maja dobio je napad slepog creva koji je bio praćen visokom temperaturom. Iako se u Brusu nije mogla obezbediti odgovarajuća stalna lekarska kontrola, u početku zbog teškoga stanja zatočenika nije moglo biti govora o njegovom prebacivanju u Beograd. Kasnije, kad mu se zdravstveno stanje nešto popravilo i kada je porodica tražila da bude prebačen u Beograd na dalje lečenje odnosno porodičnu negu, to je dugo uporno odbijano. Iz Beograda su slati lekari koji su želju vladajućih vrhova da Pribičević ostane u Brusu potvrđivali lekarskim mišljenjem da nije sposoban za putovanje. Tek kada je krajem jula pošto se stanje bolesnika opet pogoršalo mesni lekar iz Brusa javio u Beograd da on više ne može odgovarati za Pribičevićev život, Pribičević je prebačen u Gradsku bolnicu u Beogradu. Tu je, međutim, takođe bio strogo izolovan i pod stalnom kontrolom policijskih agenata. Mogli su da ga posećuju samo

³³ *Политика* 21. V 1929.

³⁴ Prema odredbama novog Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi od 6. I 1929. (član 8) lica »koja remete red i mir« mogla su biti odlukom prvostepene upravno-policijske vlasti kažnjena zatvorom do 3 meseca i proterana na prinudni boravak u mesto koje odredi pomenuta vlast. (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 6. I 1929.). U slučaju Sv. Pribičevića, međutim, vlasti nisu nikada pominjale bilo koju odredbu kao zakonsku osnovu njegove internacije.

³⁵ AJ, Zb. Pribičević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribičevića, 171 i Sv. Pribičević, n.d., 178.

članovi uže porodice i braća. Smešten je bio u prostoriju vrlo blizu odeljenja za umobolne, tako da je bio prinuđen svakodnevno da sluša jezive krike iz susednih prostorija. Nije isključeno da se ovakvim smeštajem htelo da u javnosti, pošto se računalo da će se pronet i glasovi gde se nalazi Pribićević, napravi utisak kao da je i on umno poremećen.³⁶

Sa brutalnim postupkom i odnosom vladajućih vrhova prema njemu Sv. Pribićević se veoma teško mirio. On prosto nije mogao da shvati da se bilo ko mogao toliko da osmeli da njega sa tolikim zaslugama i ulogom u nedavnoj jugoslovenskoj prošlosti tretira na takav način. S druge strane, kad je to već učinjeno, on je sumnjao da je cilj onih koji su mu to priredili da ga uklone ne samo iz politike, nego i iz života. Izvesni osnovi za sumnje u tom pogledu postojali su još dok je bio u Brusu.³⁷

Iako je bio, kako je sam govorio o svom zatočenju u Gradskoj bolnici u Beogradu, »hermetički« zatvoren i pod stalnom paskom, Pribićević je uspevao katkad preko članova porodice da proturi po neko pismo. Ta pisma omogućavaju uvid u njegova raspoloženja, politička gledišta, kao i korake koje je sam preduzimao da bi se iščupao iz ruku monarhodiktature. Internirac sa »stažom« od već godinu i po dana, on u pismu 18. oktobra 1930. H. Krizmanu, jednom od prvaka SDS koji su mu ostali verni, između ostalog, piše: »Moji živci još drže i još me nije ostavila strpljivost. Ali niko od vas ne zna, niti može shvatiti, šta to znači biti odsječen od cijelog svijeta *godinu i po dana*. To može ocijeniti samo onaj koji je to iskusio. A pogotovu, kad se to tiče čovjeka, koji je cio život proveo u najvećem društvenom kretanju i političkom vrtlogu, onda je jasno da je cilj toga mučenja i lagano, postepeno ubijanje. Uz to, ponekad sam se osjećao tako osamljen i napušten od sviju, da je samo velika duševna energija mogla da savlada očaj, koji me je obuzimao.«³⁸ Doživljaj nepravde i gorčine mešao se sa uverenjem, što bi bila izvesna kompenzacija za nezavidan položaj u kome se našao, da ga se režim diktature plaši slobodnog. »Ili se vrši niska, podla, osveta nada mnom — pisao je u istom pismu — ili vlada užasan strah i od same pomisli, da ja budem na slobodi. Najprije će biti i jedno i drugo. Svakako u novijoj isto-

³⁶ Sv. Pribićević, n.d., 178-9 i AJ, Zb. Porodica Pribićević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribićevića, 175.

³⁷ U Brus je, kako kaže njegov brat Adam u citiranoj biografiji Sv. Pribićevića poveo sa sobom ćerku Stanu jer se plašio da ne bude otrovan. Kad se razboleo sumnjalo se i pričalo da je sistematski trovan, ne hranom, jer je istu hranu jela i njegova kćerka, nego kafom u koju mu je stavljana sitno seckana svinjska dlaka. Adam Pribićević izražava sumnju da bi to činila porodica Jeličića, ističući njeno vanredno gostoprimstvo i korektnost, ali s druge strane ne isključuje potpuno mogućnost da je njegov brat trovan. (AJ, Zb. Porodica Pribićević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribićevića, 171-2). U istom tekstu Adam Pribićević navodi da je jednom došavši u Brus da poseti brata naišao na pripadnike četničkog odreda »Petar Mrkonjić«. Rečeno je kako su došli da brane Svetozara Pribićevića od bande VMRO-a, jer se saznalo da VMRO sprema atentat na njega. To je kod braće Pribićević izazvalo sumnju da se u stvari želi da inscenira »napad« komita i »odbrana« kom prilikom će Sv. Pribićević poginuti. (Isto, 172-3).

³⁸ AJ, Zb. Krizman, Pismo Sv. Pribićevića 18. X 1930. H. Krizmanu.

riji nema slučaja, da se bez istrage, suda, bez ikakova riješenja skoro dvije godine drži u samici čovjek, pogotovo ne čovjek moga značaja i istorijskih zasluga.«³⁹

Uverenje da je pravda i istina na njegovoj strani hranila je Pribićeviću izdržljivost i davala snagu da izdrži do kraja, da ne poklekne pred silom, jer to se ustvari od njega, kako će se dalje videti, tražilo.⁴⁰

Saznanja o političkim prilikama u zemlji u uslovima monarhoidiktature, kao i njegova lična sudbina još više su ga uveravali u potrebu borbe za principe demokratije i unutrašnjepolitičko preuređenje Jugoslavije. U zatočenju, van neposredne političke aktivnosti, Pribićević je imao dovoljno vremena, a on je to i činio, da čita političku literaturu i da razmišlja o političkoj prošlosti i svojoj ličnoj i jugoslovenskoj, o stvarnosti i budućnosti. Sa osnovom se može reći da se on u ovom međuvremenu ako se uoči diktature i kolebao, odlučno i konačno opredeljuje u pogledu budućnosti jugoslovenske zajedničke države protiv monarhije a za republiku i protiv unitarističkog uređenja, a za federativni koncept.

Negodujući zbog pasivnosti opozicionih vođstava kako u Beogradu, tako i u Zagrebu, a smatrao je da na to ima prava jer je ličnim primerom dokazao svoju hrabrost i doslednost, Pribićević je pisao H. Krizmanu (ustvari vođstvu SDS): »Ja se svakako slažem sa parolom: htjeti demokraciju i narodnu državu. Samo, poslije strašnih iskustava, koje smo doživjeli, moramo biti veće demokrate, nego do sada. A što se tiče države, javlja se veliko pitanje: kakvu državu. (. . .) Mi nikad ne smijemo izgubiti iz vida, da država nije sama sebi cilj, nego da je ona sredstvo za opšte dobro, napredak i slobodu. (. . .) Može se ubuduće primiti samo takvo drž.(avno) uređenje koje za sva vremena isključuje ma čiju dominaciju i osigurava punu slobodu prema svakome! To znači da treba početi iz početka. (. . .) Demokracija znači mir, dok antidemokratske struje znače imperijalizam, nacionalni šovinizam, megalomaniju, jednom riječi rat. (. . .) Mi se moramo osloboditi nacijonalističkog fanfaronstva, koje se bilo uguralo u naše redove. Uopće poslije strašnog iskustva, moramo mnoge *poglede i metode* revidirati, da bismo se mogli prezentirati kao pravi i iskreni demokrati (a ne nacionalisti). Moramo se osloboditi izvjesnih parola, koje su samo prazan zvuk i primjeniti metodu kriticizma, koja će nas izvesti na pravi put. (. . .) Treba da vidimo da je u federalističkoj Njemačkoj jedinstveniji narod, nego u mnogim unitarističkim zemljama itd.«⁴¹

Gotovo od prvog dana Pribićevićevog hapšenja i zatočenja povedena je i borba za njegovo oslobođenje. Vodili su je u prvom redu sam Sv. Pribićević, zatim njegova uža porodica i braća i njegovi politički prijatelji. Aktivnost oko spasavanja Pribićevića odvijala se

³⁹ Isto.

⁴⁰ U citiranom pismu H. Krizmanu o svojoj odluci da izdrži uprkos svega, on kaže: »Medutim, pokleknuti neću, od svojih ideala odstupiti neću, i prije bih se dao ubiti, nego što bih iznevjerio ideju slobode, kojom sam se cio svoj život zanosio.« (Isto).

⁴¹ Isto.

uglavnom u tri pravca: a) intervencija kod vladajućih krugova, b) angažovanje stranih državnika i c) pritisak na vladajuće vrhove preko strane štampe.

Kao prva intervencija u korist Pribićevića bilo je pomenuto protestno pismo Lj. Davidovića vladi generala P. Živkovića. U vreme izgnanstva u Brusu interesantan je pokušaj Adama Pribićevića da oslobodi brata. Taj pokušaj odudara od napred navedenih načina borbe koja je sa manje ili više intenziteta vođena za čitavo vreme Pribićevićeve internacije. Kako sam piše, Adam Pribićević je planirao da svog brata Svetozara spase zatočeništva pomoću odmetnika Albanaca sa Kosova — kačaka. Neposredan povod za ovu kombinaciju bio je dolazak četnika u Brus radi navodne zaštite Sv. Pribićevića a prema uverenju Adama Pribićevića da ga ubiju. On je zbog toga po povratku na Kosovo gde je živeo kao zemljoradnik — kolonista, preko pristalica Sv. Pribićevića došao u vezu s odmetnicima. Ovi su izrazili spremnost da izvrše otmicu Sv. Pribićevića i da ga prebace do neke albanske luke odakle bi mogao da ode kud hoće. Kad je s ovom kombinacijom upoznao Sv. Pribićevića, on je posle izvesnog kolebanja pristao postavivši sledeći uslov: da se obezbedi brod koji će iz Albanije otputovati do Francuske bez svraćanja u bilo koju talijansku luku. Nije nikako hteo da može da mu se prebaci da se u spasavanju služio teritorijom neprijateljske države. U međuvremenu Sv. Pribićević se razboleo pa je kombinacija s kačacima otpala.⁴²

Iako se iz sačuvanih izvora to neposredno ne vidi izgleda da su kod Pribićevog prebacivanja iz Brusa u Beograd, veću ulogu odigrali drugi činioци nego što je bila izjava mesnog lekara da više ne može da snosi odgovornost za Pribićevićev život. Njegova porodica i politički prijatelji već u to vreme su preduzimali korake kako kod članova vlade, tako i kod stranih državnika za koje se računalo da će se molbama odazvati da se Pribićević oslobodi ili bar da se iz daleke i zabačene palanke prebaci u Beograd. Sv. Pribićević u svojoj knjizi kaže da je u Beograd prebačen kad je lekar iz Brusa javio da skida sa sebe dalju odgovornost za njegov život i »pošto je došlo do više prijateljskih posredovanja iz inostranstva u moju korist.«⁴³

Za nešto više od dve godine koliko je Sv. Pribićević bio zatočen, od strane njegove uže porodice, braće i prijatelja preduzeto je toliko akcija kod jugoslovenske vlade, Uprave grada Beograda, pojedinih istaknutih ličnosti u inostranstvu, redakcija stranih listova, da ih je teško sve nabrojati. Ograničićemo se ovde samo na neke.

⁴² AJ, Zb. Porodica Pribićević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribićevića, 173-4.

⁴³ Sv. Pribićević, n.d., 179. — S. Kosanović dopunjava ovu konstataciju podatkom da je između ostalih intervenisao predsednik Čehoslovačke Republike T. Masaryk. (Isto). — U Arhivu Kancelarije Predsedništva Republike ČSSR postoji zabeleška dr P. Šamala, šefa Kabineta T. Masaryka učinjena 25. VII 1929. (baš tih dana je Pribićević prebačen iz Brusa u Beograd) povodom razgovora sa jugoslovenskim ministrom B. G. Anđelinovićem. Iz beleške se vidi da se Šamal interesovao za Sv. Pribićevića (Fond Jugoslavija, T 1011/22, prvi deo 1922—1931, T 867/29). — F. Hlavaček u jednoj skorašnjoj izjavi pominje kampanju koju je on pokrenuo u čehoslovačkoj štampi i intervenciju kod vlade koja je pomogla da Pribićević bude prebačen iz Brusa u Beograd. (*Шветлосц*, Novi Sad god. VIII juli — septembar, br. 3, 1970).

Od ličnosti iz inostranstva veoma mnogo se angažovao oko Pribičevićevog oslobođenja njegov stari prijatelj još iz studentskih dana, poznati čehoslovački publicista, u to vreme i generalni sekretar Narodno-demokratske stranke Čehoslovačke — František Hlavaček. On je u korist Pribičevića dejstvovao i samoinicijativno, a odazivao se i molbama uže porodice i Pribičevićeve braće. Angažovao se ne samo u svojoj zemlji (Čehoslovačkoj), nego i u Jugoslaviji i Francuskoj.

Jedna od važnijih akcija F. Hlavačeka za starog prijatelja bila je njegova poseta Beogradu početkom januara 1930. On je tada, doduše bez željenog rezultata, intervenisao za Pribičevića kod predsednika Vlade generala P. Živkovića i kod ministra M. Srškića, K. Kumanudija i A. Korošeca.⁴⁴

Po povratku u Čehoslovačku Hlavaček je u Pragu želeo da iskoristi štampu, pa je i sam počeo da piše protiv političkog stanja u Jugoslaviji. To je naišlo na intervencije Jugoslovenskog poslanstva u Pragu, na otvaranje polemike u pojedinim drugim listovima koji u to vreme još nisu hteli da pišu loše o prilikama u Jugoslaviji i čije su redakcije ocenile Hlavačekovo pisanje kao mešanje u jugoslovenske unutrašnje stvari. Neki jugoslovenski listovi (a svi su bili cenzurisani) su naravno, takođe ustali protiv pisanja F. Hlavačeka.⁴⁵

Kao stari i odani prijatelj Sv. Pribičevića, Hlavaček je, pored onoga što je lično preduzimao oko izbavljenja zatočenog prijatelja, služio za čitavo vreme Pribičevićeve internacije kao važan posrednik u akcijama koje je preduzimao sam Sv. Pribičević, njegova uža porodica i braća. Tako, na primer, povodom godišnjice Pribičevićevog zatočenja (19. maja 1930) njegova tri brata Valerijan, Milan i Adam uputili su oštar protest predsedniku vlade generalu P. Živkoviću. Nešto kasnije, 14. juna 1930, Pribičevićeva supruga je podnela tužbu sudu protiv upravnika grada Beograda zbog bespravne odluke o interniranju Sv. Pribičevića. Tužbu je potpisalo 26 advokata većinom poznati opozicioni prvaci iz raznih prešestojanuarskih stranaka, među njima i V. Maček. Pošto su ustanove kojima su pismo, odnosno tužba, upućeni ostale gluve, oba dokumenta su upućena u inostranstvo (V. Britaniju, Francusku, Nemačku, Mađarsku) redakcijama pojedinih listova da ih objave kako bi se na taj način vršio pritisak na jugoslovenske vladajuće vrhove da oslobode Sv. Pribičevića. Ista dokumenta je Stojan Pribičević, sin Sv. Pribičevića, uputio F. Hlavačku sa molbom da budu objavljena i u čehoslovačkoj štampi.⁴⁶

⁴⁴ Kad je P. Živkoviću rekao da se Pribičevićeva porodica plaši za njegov život i da se, pored toga, žali da svakog meseca mora zbog toga što ga vlada silom drži u bolnici, da plaća 4800 din. P. Živković mu je odgovorio da se porodica ne plaši jer da se Pribičeviću neće ništa loše dogoditi, a što se tiče plaćanja bolnice, da je to vlada uzela na sebe. — Srškić mu je rekao da bi bolje bilo da se ne zauzima za Pribičevića. (Arhiv Instituta za istoriju Komunističke partije ČSSR, fond Jugoslavija, kut. 4, 1929. izveštaj Poslanstva u Beogradu pov. br. 21 od 10. I 1930. Ministarstvu inostranih poslova u Pragu). — Prilikom boravka u Beogradu Hlavačku je bilo dozvoljeno da se vidi sa Sv. Pribičevićem. Susret je, međutim, bio vrlo kratak i uz prisustvo predstavnika policije. (Isto i izjava F. Hlavačeka januara 1965. autoru).

⁴⁵ Vid.: *Novosti* (Zagreb), 22. I, 30. I i 9. II 1930.

⁴⁶ CDA, NM, Zb. Hlavaček, pismo St. Pribičevića 19. VI 1930. F. Hlavačku sa kopijama dokumenata. Tužba sudu je podneta zajednički sa suprugom S. Drljevića, crnogorskog federaliste (i kasnije separatiste) koji je

Pored podrške koju bi mogla pružiti čehoslovačka štampa, a posebno čehoslovački državnici, Sv. Pribičević i njegova porodica polagali su velike nade i na angažovanje uticajnih ličnosti Francuske. U pismu 27. jula 1930. (koje je uspeo da proturi iz Gradske bolnice) F. Hlavačeku, Sv. Pribičević, između ostalog, kaže: »Sugerisali smo češkim prvacima, da eventualno i preko Pariza djeluju na Beograd. Na jedan mig iz Pariza ja bih izašao na slobodu. Kad bi se djelovalo iz Praga, da bar francuska ljevica (radikali i socijalisti, Daladie i Blum — koji znadu za mene i vrlo me cijene) pitaju Spalajkovića (jugoslovenskog poslanika u Parizu), šta je sa mnom i nagovijeste mu, da moraju povesti akciju, ako ja ne iziđem na slobodu, bilo bi već od velikog efekta. A dala bi se i francuska vlada uvjeriti, da Jugoslavija pod diktaturom nije snažan saveznik i da je u interesu Francuske, da se diktatura odstrani.«⁴⁷

Podstaknut ovim Pribičevićevim pismom, a verovatno i drugim sličnim sugestijama od strane Pribičevićeve braće i prijatelja, F. Hlavaček koji je izgleda poznavao L. Bluma, prvo mu se obratio pismom pa je zatim i putovao u Pariz da u direktnim razgovorima sa Blumom i drugim ličnostima pokrene akciju u korist Pribičevića. U ostavštini F. Hlavačeka nalazi se kopija njegovog pisma iz prve polovine oktobra 1930. Blumu, vođi francuskih socijalista o slučaju Sv. Pribičevića. Pošto je upoznao Bluma sa Pribičevićevom prošlosti i zaslugama i sa onim šta je on (Hlavaček) dotada činio oko Pribičevićevog oslobođenja, Hlavaček ga moli da preko jugoslovenskog poslanika u Parizu apeluje na jugoslovenske vlasti da Pribičevića oslobode. Ako se apel ne uvaži da pripreti akcijom evropske demokratije kao i pokretanjem slučaja Pribičevića u francuskom parlamentu.⁴⁸

Iz sačuvane dokumentacije ne vidi se precizno kada je Hlavaček boravio u Parizu i nastojao da i u ličnom dodiru pokrene francuske demokratski orijentisane političare i štampu da se još više nego do tada angažuju protiv bespravlja u Jugoslaviji i posebno u slučaju postupka vlasti prema Sv. Pribičeviću.⁴⁹ Sam F. Hlavaček u nekim nedavnim izjavama pominjući ove svoje »francuske akcije« pridaje im prilično veliki značaj.⁵⁰

Još veće nade nego u francuske, od strane Pribičevića i njegove najbliže okoline, polagane su u pomoć čehoslovačkih uticajnih ličnosti. Ovo stoga što je Sv. Pribičević neke od njih lično znao, a sa ne-

posle atentata u Narodnoj skupštini juna 1928. prišao HSS. S. Drljević je marta 1929. interniran u Soko Banju.

⁴⁷ CDA, NM, Zb. Hlavaček, pismo Sv. Pribičevića 27. VII 1930. Hlavačeku.

⁴⁸ Isto, kopija pisma F. Hlavačeka 11. X 1930. L. Blumu.

⁴⁹ Izgleda da je Hlavaček boravio u Parizu marta 1931. Na takav zaključak upućuje pismo R. Vorkapića, u to vreme pristalice Sv. Pribičevića, 22. III 1931. Hlavačeku u kome između ostalog stoji da mu se porodica Sv. Pribičevića zahvaljuje što je putovao u Francusku i što sâm u čehoslovačkoj štampi piše o stradanju Sv. Pribičevića. (CDA, NM, Zb. Hlavaček).

⁵⁰ Vid.: *Шветлосц*, Novi Sad, god. VIII juli—septembar 1970, br. 3, 239. — U pismu dr B. Krizmanu 13. IX 1971. (kopiju tog pisma F. Hlavaček je poslao P. Damjanoviću, samostalnom istraživaču Instiuta za savremenu istoriju u Beogradu), Hlavaček podvlači da su njegova akcija u štampi Praga i Pariza i razgovori sa L. Blumom u Parizu bili od značaja za oslobođenje Sv. Pribičevića.

kima, pored F. Hlavačeka politički sarađivao još za vreme Austro-Ugarske. To su bili M. Hodža, vođa Agrarne stranke, E. Beneš, dugogodišnji ministar inostranih poslova i najbliži saradnik predsednika Republike T. Masarika i sâm T. Masarik. Ne može se sasvim precizno reći kada se Sv. Pribičević prvi put obratio prijateljima u Čehoslovačkoj apelujući za njihovu intervenciju. Iz sačuvane dokumentacije reklo bi se da je to učinio početkom februara 1930. obraćajući se starom prijatelju M. Hodži prilično tužan što se niko iz Čehoslovačke samoinicijativno nije angažovao za njegovo oslobođenje. Pošto je objasnio svoje hapšenje, progonstvo u Brus, bolest, prebacivanje u gradsku bolnicu u Beogradu i maltretiranje kojem je tu podvrgnut, Pribičević ističe da ga boli što su ga češki prijatelji (izuzev Hlavačeka) zaboravili kao da je »indiferentna ličnost iz Patagonije ili Paragvaja«. Svoje pismo M. Hodži završio je: »Dragi moj, ja mislim da je tvoja sveta dužnost kao demokrate i slobodnog čoveka, da malo uzdrmaš savest češke javnosti i da se zainteresuješ i za moju sudbinu.« Povodom ovog poslednjeg zahteva Pribičević konstatuje da bi on to za njega (M. Hodžu) učinio da je slučaj obrnut.⁵¹ Istog dana kada i M. Hodži Pribičević je uputio pismo i F. Hlavačeku šaljući mu u prilogu prepise nekih dokumenata o svojoj ulozi u stvaranju Kraljevine SHS da ih Hlavaček upotrebi u kampanji u korist Pribičevića. Pismo je inače puno kritike na račun najvećeg dela čehoslovačke štampe koja se u odnosu na monarhodiktaturu u Jugoslaviji i njegov slučaj drži, prema Pribičevićevoj oceni, mnogo lošije nego organ francuskih radikala *Republique* i organ francuskih socijalista *Populaire*. Pribičević nastoji da razume držanje čehoslovačkih službenih faktora kojima savez sa Jugoslavijom u okviru Male antante nalaže uzdržljivost, ali za držanje štampe nema pardona. »Ne traži naša demokracija od službenih faktora ništa — kaže on — ali slobodna češka javnost nije smela da bude indiferentna u pitanjima slobode i čovečnosti.«⁵²

Početkom februara 1930. Sv. Pribičević je uspeo da jedno njegovo pismo stigne do predsednika Čehoslovačke Republike T. Masarika. Sadržinu pisma nemamo, ali se može pretpostaviti šta je Pribičević zahtevao od Masarika.⁵³ Iz pisma krajem jula 1930. F. Hlavačeku vidi se da se Sv. Pribičević pored pomenutih ličnosti obraćao i drugim vodećim političarima u Čehoslovačkoj, po svoj prilici i E. Benešu. Ostao je, međutim, razočaran jer se njegov položaj nije menjao. »Ja nisam više mlad čovjek — pisao je u istom pismu — ovaj progon je strašan za mene. Ali ja neću pokleknuti, volim pogi-

⁵¹ CDA, NM, Zb. Hlavaček, Pismo Sv. Pribičevića 6. II 1930. M. Hodži. — Pismo je verovatno išlo preko F. Hlavačeka, pa je ovaj zadržao original a prevod poslao M. Hodži.

⁵² Isto, pismo Sv. Pribičevića 6. II 1930. F. Hlavačeku.

⁵³ Arhiv Kancelarije Predsedništva Republike ČSSR, fond Jugoslavija, 1922—1931, T 1011/22, prvi deo, zabeleška P. Šamala (T 244 od 15. II 1930) o pismu Sv. Pribičevića od 7. II 1930. i kopija Šamalovog dopisa jugoslovenskom Poslanstvu u Pragu o prispeću Pribičevićevog pisma s molbom da se Pribičević obavesti da je njegovo pismo uručeno predsedniku T. Masaryku. Čehoslovačke vlasti, znači, nisu htele da Pribičevićev apel na T. Masaryka sakriju od jugoslovenskih zvaničnih organa. To je s jedne strane mogao biti kao gest prijateljstva, a s druge i kao neka vrsta pritiska na Beograd.

nuti, nego se pokloniti najbrutalnijem nasilju. Ali, ako ostanem živ, upamtiću to, da se u demokratskoj i republikanskoj Češkoj nije našao nijedan čovjek od političkog autoriteta, da digne svoj glas protiv moga mučenja.«⁵⁴

Uprkos razočarenja u spremnost prijatelja u Čehoslovačkoj da se energičnije založe za njega, budući da se još manje moglo očekivati od protesta i tužbi vlastima u zemlji, ostajala je i dalje kao glavna nada uporno podsećanje uticajnih prijatelja u inostranstvu na sudbinu Sv. Pribičevića. Januara 1931. jedan od braće Pribičevića, Milan, boravio je u Parizu. O njegovoj aktivnosti tamo ne raspolažemo nikakvim podacima. Ostaje da se pretpostavi da je, ako s tim ciljem nije i pošao na put, svoj boravak u Francuskoj iskoristio da učini što je mogao da doprinese već ranije činjenim naporima oko izbavljenja zatočenog brata. Iz Pariza je krajem januara 1931. pisao P. Šamalu, šefu Kabineta predsednika T. Masarika u kome ga obaveštava da će u Prag stići 15. februara i moli za prijem kod Masarika sa napomenom da ga predsednik Masarik lično zna.⁵⁵ Za vreme boravka u Pragu M. Pribičević je bio primljen kod Masarika. Naravno da je taj susret iskoristio pre svega da slavnog starca umoli za intervenciju u Beogradu. Prema onome kako je M. Pribičević predstavio svoj razgovor sa predsednikom Masarikom izlazi da je predsedničku palatu morao da napusti nimalo ohrabren. Masarik je navodno izrazio svoje simpatije za pisanje F. Hlavačeka o stradanju Sv. Pribičevića, ali je uz to rekao da on (Masarik) nije u stanju ništa da učini.⁵⁶ Milan Pribičević je posetio i E. Beneša, ali taj se razgovor završio na tome da čehoslovački službeni faktori ne smeju da interвениšu, ali da štampi niko ne brani »da iznosi nasilja jugoslovenske diktature...«⁵⁷

Uspeh F. Hlavačeka i drugih demokratski orijentisanih pojedina i prijatelja porodice Pribičević da razviju širu akciju u čehoslovačkoj štampi protiv političkog stanja u Jugoslaviji i postupaka vlasti prema političkim protivnicima, bio je prilično otežan protivakcijama pripadnika jugoslovenskog poslanstva u Pragu. Na slične protivakcije nailazila su ista nastojanja i u Francuskoj.⁵⁸ Da bi ironija bila veća u Pragu se protiv pisanja u korist Sv. Pribičevića najviše angažovao ondašnji jugoslovenski poslanik u Čehoslovačkoj A. Kra-

⁵⁴ CDA, NM, Zb. Hlavaček, pismo Sv. Pribičevića 27. VII 1930. F. Hlavačeku. Na kraju pisma Sv. Pribičević moli Hlavačeka da pismo pročita dr Kramaču, predsedniku Narodno-demokratske stranke (kome je inače ranije već pisao), a prepis pisma da pošalje M. Hodži.

⁵⁵ Arhiv Kancelarije Predsedništva Republike ČSSR, fond Jugoslavija, 1922—31, T 1011, prvi deo, pismo M. Pribičevića 23. I 1931. (T 97/31) P. Šamalu.

⁵⁶ CDA, NM, Zb. Hlavaček, kopija pisma F. Hlavačeka 20. VI 1931. dr I. Orliću u Sušak (I. Orlič je bio zet Sv. Pribičevića). — U istom pismu Hlavaček kaže da je pre četiri nedelje poslao jedno pismo predsedniku Masaryku »koje sam za njega dobio iz Jugoslavije, ali, čini mi se, opet je to bilo bez rezultata!«

⁵⁷ Isto, pismo Adama Pribičevića 15. IV 1931. F. Hlavačeku.

⁵⁸ Spomenuti R. Vorkapić u pismu 22. III 1931. F. Hlavačeku između ostalog kaže da zna »šta se sve radi u francuskoj štampi (verovatno misli na pritiske, odnosno potplaćivanje pojedinih redakcija i novinara — T. S.) samo da bi se sprečili napadi na beogradsku diktaturu.« (CDA, NM, Zb. Hlavaček).

mer, pre monarohodiktature, a jedno vreme i posle državnog udara 6. januara 1929, član užeg vođstva SDS. O njegovom držanju u Pragu F. Hlavaček je pisao: »Uz sva moja nastojanja ne mogu da pobijem intervencije — bolje rečeno, moljakanja gosp. Kramera u svim mogućim redakcijama i kod naših viđenih političara da ne bi se ništa o tim stvarima pisalo, jer da bi to koštalo njegovu (razumije se: režimsku) ekzistenciju, da u ostalom tobože ne bi to ništa koristilo naopak: da bi to interniranima i drugima još štetovalo i pogoršalo njihovu sudbinu (...)«. Isto tako, A. Kramer, kaže Hlavaček, priča kako bi pisanje protiv stanja u Jugoslaviji imalo ozbiljne posledice za držanje jugoslovenske vlade prema Čehoslovačkoj; da bi to Jugoslaviju gurnulo od Čehoslovačke u naručje Nemačke i Austrije.⁵⁹

Mada je režim diktature na razne načine za čitavo vreme o kome je ovde bilo govora sa dosta uspeha paralisao akcije u inostranstvu oko Pribićevićevog oslobođenja, slučaj Sv. Pribićevića nije mogao biti prijatan jugoslovenskim vladajućim vrhovima. Apstrahujući sve drugo, sama činjenica da se tako dugo bez ikakvog pismenog rešenja, bez istrage, bez izvođenja pred sud, drži zatvorena jedna tako krupna i poznata politička ličnost kao što je bio Sv. Pribićević i da se povremeno u štampi pojedinih evropskih zemalja na to ukazivalo, bila je dovoljna. Koliko je gvozdena ruka diktature bila teška Pribićeviću, toliko ni zatočeni Pribićević nije bio lak diktaturi. Ustvari od samog početka internacije Pribićevića za vladajuće vrhove otvoreno je pitanje kako okončati »slučaj Pribićević«. Najpogodniji način za nosioce diktature bio bi Pribićevićovo »pokajanje« i izjava da se solidariše sa »postojećim stanjem«. Po svoj prilici da se jedno vreme i računalo da će ga, kada nije hteo da sluša ranije, internacija »omekšati«. Kad se to nije dogodilo onda je od predstavnika vlasti činjeno više prikrivenih ili otvorenih pokušaja da se Sv. Pribićeviću stavi do znanja da može biti oslobođen ako da izjavu u smislu kako je napred navedeno. To je pokušavano prvo preko Pribićevićevog sina Stojana, u to vreme doktoranta na Pravnom fakultetu u Beogradu, a i preko Pribićevićeve braće.⁶⁰

Kada više ranijih pokušaja nije pomoglo učinjen je još jedan pritisak da se Sv. Pribićević slomi. Iznenada 8. juna 1931. saopšteno

⁵⁹ Isto, pismo F. Hlavačeka 20. VI 1931. dr I. Orliću. — Iz već citiranog pisma Adama Pribićevića 15. IV 1931. F. Hlavačeku vidi se da je Hlavaček nedavno obavestio prijatelje u Jugoslaviji da je pripremio novu kampanju u štampi protiv režima nasilja u Jugoslaviji, ali da mu je jugoslovenski ataše za štampu u Pragu zapretio da će se u tom slučaju vlada u Beogradu obračunati sa njegovim političkim prijateljima u Jugoslaviji. A. Pribićević mu povodom toga sugerira da objavi tu pretnju. »To bi bila senzacija da češka javnost vidi čime se služi novinski ataše u Pragu«.

⁶⁰ Vid.: o tome Sv. Pribićević, n.d., 185. (Primerba Stojana Pribićevića o njegovom hapšenju 31. oktobra 1930. povodom ilegalne brošure o stradanju Sv. Pribićevića. Na St. Pribićevića je tom prilikom vršen pritisak da da izjavu protiv oca); AJ, Zb. Porodica Pribićević, zabeleška St. Pribićevića 4. XI 1930. o hapšenju, pritisku da da izjavu i deluje na oca da se pokaje jer se posle 6. januara 1929. vodi njegova politika; Sv. Pribićević, n.d., 180—193. (Izveštaj St. Pribićevića o razgovoru aprila 1931. sa generalom P. Živkovićem); AJ, Zb. Krizman, pismo Adama Pribićevića 16. VI 1931. H. Krizmanu.

mu je da će ponovo biti transportovan u Brus.⁶¹ Kao odgovor na ovo saopštenje Pribičević je počeo štrajk glađu. Tom neočekivanom odlukom Pribičević je stavio u vrlo neprijatnu situaciju i svoje »tamničare« i porodicu i prijatelje kako u zemlji tako i u inostranstvu. Vest o Pribičevićevom štrajku glađu munjevito se raširila. Dok je on ostajao uporan u svojoj odluci »da uspe ili da umre«, evropska štampa je punila svoje stranice vestima o neravnoj borbi »Davida i Golijata«. Istovremeno i u zemlji i u inostranstvu traženo je rešenje. Kao predstavnik vlade ministar M. Srškić je molio Pribičeviću braću da ga ubede da dâ bar izjavu da neće raditi protiv. Ne traži se više izjava o podršci šestojanuarskoj politici. Obavešten od braće o ovome Sv. Pribičević je napisao Srškiću pismo da niti on (Pribičević) niti iko u njegovo ime neće dati nikakvu izjavu.⁶² Neki prijatelji su smatrali da treba da obustavi štrajk. Među njima je bio i V. Maček. On je Pribičeviću 23. juna 1931. uputio pismo u kome mu, između ostalog, poručuje da se protiv sile ne može i da njegovim političkim prijateljima nisu potrebne njegove žrtve, jer ga žele živog za budućnost.⁶³

Pokazalo se da je Pribičevićeva upornost odnela pobjedu. Sila je morala da ustukne — 23. juna saopšteno mu je da je povučena odluka o vraćanju u Brus. Toga dana on je prekinuo štrajk glađu.⁶⁴ Povlačenje odluke o vraćanju u Brus Sv. Pribičević je doživio kao svoj trijumf nad samim kraljem Aleksandrom. Svome bratu Adamu, ciljajući na kralja, rekao je neposredno po obustavi štrajka: »Koliko je to zadovoljstvo! Ima 120.000 vojnika, 20.000 žandarma i desetine hiljada četnika i sokola. Pa, eto, ovako osamljen, slab i iznuren pobjedio sam ga. Kakva je to slast i uživanje! Ni gladi ne osećam. Toliko sam sit!«⁶⁵

Pošto se oporavio od gladovanja Pribičević je zatražio pasoš da bi pošao u Karlove Vari u Čehoslovačkoj, na dalji oporavak. Na to je vlada zatražila mišljenje lekarske komisije. Pošto je ova komisija dala pozitivno mišljenje Sv. Pribičević je odmah dobio pasoš.⁶⁶

Postoje različita mišljenja o tome ko je sve i koliko su intervencije iz inostranstva uticale na Pribičevićevo oslobođenje. Sâm Pribičević veliki značaj pridaje poslednjoj kampanji organa francuskih socijalista *Populaire-a* i njegovom glavnom uredniku, a što se tiče dozvole za odlazak u Čehoslovačku ograničava se samo na kratku konstataciju da su tome doprineli, pored mišljenja lekarske komisije, i »saveti i uticaji prijateljskog inostranstva«.⁶⁷ V. Maček u svojim memoarima iznosi mišljenje da je u Pribičevićevom oslobođenju i

⁶¹ Adam Pribičević misli da je kralj odlučio da ga vrati u Brus zato što je prilikom kraljeve posete Baniji početkom juna 1931. jedan seljak prišao kralju i rekao mu: »Pozdravite Svetozara Vaše Veličanstvo kad se vratite u Beograd.« (AJ Zb. Porodica Pribičević, cit., mikrofilm biografije Sv. Pribičevića, 176 i 178.

⁶² Isto, 179. — Vid.: I Sv. Pribičević, n.d., 196.

⁶³ AJ, Zb. Porodica Pribičević, Pismo V. Mačeka 23. VI 1931. Sv. Pribičeviću.

⁶⁴ Sv. Pribičević, n.d., 196.

⁶⁵ AJ, Zb. Porodica Pribičević, cit. mikrofilm biografije Sv. Pribičevića, 181.

⁶⁶ Sv. Pribičević, n.d., 196-7.

⁶⁷ Isto, 194, 196-7.

dobijanju pasoša za odlazak u Čehoslovačku odlučujuću ulogu odigrala intervencija T. Masarika.⁶⁸ Sin Sv. Pribićevića, Stojan, pak, pridaje odlučujuću ulogu intervenciji francuskog ministra inostranih poslova A. Briand-a. On tvrdi da su, kad se Sv. Pribićević odlučio na štrajk glađu, on (Stojan) i njegova majka napisali pismo A. Briand-u. Molili su ga da hitno interveniše da Sv. Pribićević bude pušten iz zemlje i obećali da se neće bavati politikom. To je pismo u Pariz odneo Pribićevićev politički prijatelj dr R. Đermanović. Ubrzo je, kaže Stojan Pribićević, usledila lična intervencija A. Briand-a kod kralja Aleksandra.⁶⁹

Verovatno da u svim navedenim mišljenjima ima istine. Naime, da su se u kritičnoj situaciji odazvali molbama sa više strana i T. Masarik i A. Briand. Pri tome se, međutim, mora imati u vidu okolnost da su ove intervencije, hitne i energične, došle tek onda kada se sâm Sv. Pribićević odlučio na krajnje riskantan korak u svom već dugom odupiranju sili.

Sa pasošem i vizom u trajanju od tri meseca Sv. Pribićević je otputovao u Čehoslovačku 23. jula 1931. Prelazeći jugoslovensku granicu on sigurno tom prilikom nije ni slutio da svoju domovinu napušta zauvek.

Dr Todor Stojkov

⁶⁸ V. Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957, 128. — Pribićevići prijatelji su za vreme njegovog štrajka glađu zaista tražili hitnu intervenciju predsednika T. Masaryka. Traženo je da Masaryk interveniše da Sv. Pribićević bude oslobođen i pušten u Čehoslovačku na lečenje. (Arhiv Ministarstva inostranih poslova ČSSR, fond Beograd, telegram Poslanstva u Beogradu E. Benešu br. 469 od 19. VI 1931).

⁶⁹ Izjava St. Pribićevića 18. VII 1966. autoru.

Др. Тодор Стојков

ССЫЛКА СВЕТОЗАРА ПРИБИЧЕВИЧА (1929—1931)

Резюме

В статье рассматривается небольшой период активности и эволюции взглядов Светозара Прибичевича — одного из интереснейших политических деятелей старой Югославии.

В качестве документационной базы в основном использованы материалы из семейного архива Прибичевича и чехословацкие источники.

В введении автор сжато объясняет причины разочарования Прибичевича в короле Александре и в верхах политических партий в Сербии, его примирение со Степаном Радичем и образование Крестьянско-демократической коалиции в 1927 году, дифференциацию в ведущих кругах Самостоятельной демократической партии после покушения на представителей Хорватской крестьянской партии в Народной скупщине в июне 1928 года и установления монархо-диктатуры 6 января 1929 года.

В главной части работы рассматриваются поведение и активность С. Прибичевича после государственного переворота короля Александра. Автор считает, что, по сравнению с другими шефами запрещенных политических партий, Светозар Прибичевич проявил наибольшую активность и готовность дать отпор диктатуре и достигнуть соглашения между руководителями оппозиции в Белграде и Загребе, что послужило главной причиной его ареста в середине мая 1929 года, когда Прибичевич прибыл из Загреба в Белград на переговоры с шефами старых политических партий. Без какого-либо исследовательского и судебного поступка он был вначале сослан в местечко Врус в Сербии, а позднее из-за болезни был перемещен в больницу в Белграде, где оставался под стражей до конца июня 1931 года.

Суровое отношение режима монархо-диктатуры ускорило трансформацию Прибичевича, начатую до установления шестиянварьской диктатуры, из убежденного монархиста и унитариста в деятеля с республиканскими и федералистскими убеждениями.

Сразу же после ареста началась борьба Прибичевича, его семьи и политических друзей за его освобождение. Весьма influentialные личности во Франции и Чехословакии обратились к господствующим кругам в Белграде с просьбой об освобождении Прибичевича. Решающую роль в его освобождении сыграла все-таки двухнедельная голодовка, которую объявил Прибичевич. Из-за голодовки, как и энергичных интервенций из Парижа и Праги, верхи диктатуры вынужденны были пойти на уступки.

После оздоровления Прибичевич получил заграничный паспорт и в конце июля 1931 года выехал на лечение в Чехословакию. В результате определенных условий он до конца своей жизни в качестве политического эмигранта остался за границей.